

UDK – 330.342.339.1
Изворни научни рад

др Франце Черне,
професор Економског факултета у Љубљани

ПОКУШАЈ НОВОГ ТЕОРИЈСКО-ХИСТОРИЈСКОГ ОБРАЗЛОЖЕЊА РАЗВОЈА И ПОСТОЈАЊА РОБНОГ ОДНОСНО ТРЖИШНОГ ОБЛИКА ПРИВРЕДЕ (1)

У раду се разматра однос између тржишног и натуралног облика привређивања на основу покушаја да се повежу правила дијалектичког развоја с историјским кретањем тржишних односа. Најпре се на нивоу дијалектичког мишљења, а потом се у равни емпиријских кретања констатује недостатак чистих форми и садржина да би се тај закључак пренео на подручје односа тржишне и натуралне компоненте у привређивању. Са тог становишта се изводи закључак о правцима и методама реформе југословенске привреде и друштва.

Кључне речи: *Тржишна привреда – Натурална привреда – Дијалектика кретања – Друштвени развој.*

Да бисмо могли разумјети (1) робни, односно тржишни облик привреде опћенито, а затим (2) и друге специфичне облике привреде са којима се робни односно, тржишни тип привреде не комбинирају, морамо правилно разумјети развој робне (тржишне) привреде.

Ка робној, односно тржишној привреди, постоје два супротна прилаза. Један је статички, нехисторијски прилаз, по којем се привреда тако рећи није развијала из једног у други (различити) вид.

(1) Академик Иван Максимовић је један од истакнутих југословенских економских теоретичара који је многе расправе намијенио проблематици робне привреде.

Можемо једино говорити о почетном, као примитивном, првобитном облику „привреде“, који заправо није била привреда у савременом смислу; не као једна сврсисходна – разумна дјелатност, већ више као нужна, инстинктивно искуствена дјелатност првог човјека, односно првобитних заједница, која је ипак имала у себи већ ембрио савременог робног, односно тржишног облика привређивања, која се онда развијала са употпуњењем и проширењем тржишних облика до данашње тржишне привреде. Неки кажу, да је заправо *робни облик природан облик привређивања*, карактеристичан за човјека као „*homo sapiens*“, са његовим типичним особинама (о чему ћемо нешто више касније говорити). *Други прилаз јесте историјски, еволуцијски*; робна, односно тржишна привреда, постепено се развила из натуралне производње (као супротна робној привреди), на основи друштвене подјеле рада, на бази приватне својине итд.; општи развијени робни начин привређивања омогућава тек индустријски начин производње. За одређеном точком робни облик сазрије за његову негацију, односно за поновну афирмацију неробне (натуралне) производње, али у развијеном облику.

Наш прилаз, односно став налази се између првог и другог. Базирамо га на основу савремене дијалектике, како мишљења, тако развоја свијета (уже друштва), који разумије свијет (биће и развој) као дијалектичко јединство: дијелова – таласања – супротности, која се допуњују, прожимају и опет искључују, чак уништавају; паралелно и унакрсно *синхроно и диахроно*, по принципу акције – реакције, као *цикличке ритмичке фазе развоја*: а) као *агломерациона* (интеграциона) фаза (у облику друштава, више аутократско, интеграционо, централизовано уређена); те б) као *дисолуциона* (дизинтеграциона) фаза (у облику друштава више плуралистичко-либерално, демократско, децентрализовано уређена) – у једној општој хисторијској кривуљи-путања, односно у облику *цик-цак развоја*. (У таоистичкој филозофији познајемо тај процес под називом *смјене yanga и yina*.)

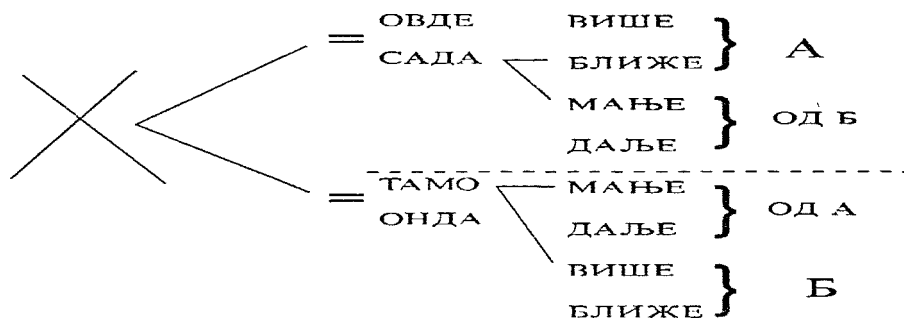
А. Разрађивање става на основу дијалектике мишљења – Иако је представљање бића као дијалектичко јединство двају дијелова – супротности врло високо поједностављење бића, оно нама може, ипак, доста уводно да каже.

– По логици сваки појам има противпојам; појам: „је“ (да) – мора имати противпојам: „ни“ (не) –; противпојам потврђује и ограничава сам „да“ – појам. Појам привреда има противпојам – непривреда; појам натурална (неробна) привреда има противпојам робна (ненатурална) привреда. Дакле, привреда је како неробна, тако и робна. Свако биће *X* може да буде екстремно *A* или екстремно *B*, у реалности и *A* и *B*.

И сада следе логичке градације и комбинације: биће *X* је више *A* (мање *B*), односно мање *A* (више *B*), ближе је ка *A* (даље од *B*), односно даље од *A* (ближе ка *B*), је овдје више *A* (не – *B*), тамо више не – *A* (*B*), је сада више *A* (не – *B*), а онда више не – *A* (*B*) итд.

Можемо израдити онакву комбинацију: биће *X* је – овдје – сада – више *A* (мање *B*), а тамо – онда – мање *A* (више *B*) итд.

– Умјесто бића X можемо употребити ријеч привреда (производња); умјесто слова A – можемо употребити ријеч робна (тржишна) привреда (производња), умјесто слова B – можемо употребити ријеч неробна (натурална) привреда (производња); или, у другом контексту, умјесто A употребимо ријеч его-приватистична (утилитаристична) производња (привреда), умјесто B , пак, заједничка (социјално-колективистична) производња (привреда).

Сва та слова A и B , касније употребљена R и N , I и D , можемо употребљавати само симболички и истоветити их само апстрактно – у виду супротности, а не по садржају; нарочито не по хисторијско измјењеном положају у кретању (развоју).

Тако, на примјер, натурална (неробна) привреда (N) хисторијски претходи робној привреди (R), дакле нема R развојни „приоритет” пред N , како има у абеди A „приоритет” пред B .

Дакле, подбиће A (B) појављује се преко подбића B (A); A (B) постоји, ако такође постоји B (A).

Слиједи: како се свијет појављује кроз материју и енергију; како се појављује материја кроз енергију, или чак прелази једна у другу, и обрнуто, тако се мора и друштво појављивати кроз поједине дијелове (стране), бар преко двају дијелова (страна): преко привредне (материјалне) дјелатности и преко непривредне (нематеријалне) дјелатности; привредна дјелатност се опет појављује преко материјално-техничке производње, те преко низа производних и дистрибуционих односа, или преко производне и привређивачко стицајне дјелатности (конкретно, рецимо, преко размјенске – робне), што је већ Аристотел окарактеризирао као двојаки начин привређивања: „економика” и „хроматистика”. Дакле, као натурална производња (производња употребних вриједности) због бољег задовољавања животних потреба људи и друштва, и као новчана, робна – размјенска привреда – због привређивачког стицања (придобивања) добара – вриједности у виду гомилања добара као посједа, због – имати више, живјети све боље, постигнути чак предности, привилегије, моћ и власт у друштву, што има и велике последице за политички систем и државно уређење.

Ако је то тако, онда мора свака привреда да буде јединство натуралног, то јест производног – дистрибуционог процеса (природних, техничких, организационо-управљачких међуљудских процеса –

односа) те правно титуларних, присвајалних, својинских итд. односа, као најразвијених у виду робноновчаних односа (процеса). Могли бисмо, чак, казати, да је натурална страна привреде (статички) основ или противстрана за појављивање динамичке стране као робноновчаног процесирања.

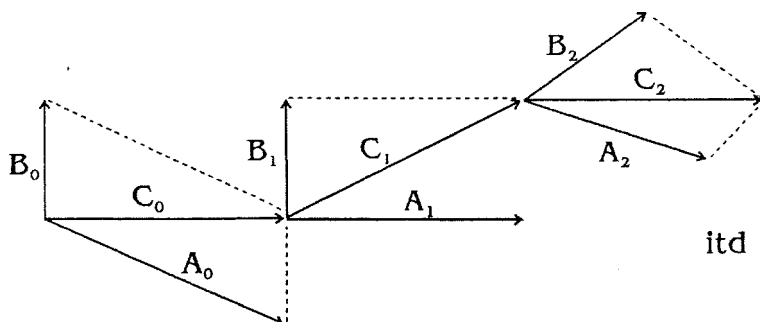
На питање зашто тај *дијалектички дуализам* (полова, страна, снага, процеса итд.) свијета, покушаћемо касније одговорити.

Дијалектичко јединство бића као цјелине апстрактно казано, значи двоје: 1) устројство цјелине из неподједнаких дијелова, и 2) неподједнакост дијелова у *неком вријеманском размаку* (рецимо, A данас као A_0) није подједнак A сутра, који је A_1), и у *простору*.

Значи да *дијалектичку трансформацију* од A ка B или B ка A у неком временском размаку треба посматрати, прво као *двоје унакрсних низова*. Ово кретање, од A ка B односно „напријед” и/или „назад”, али не више ка истому A , дакле као *цик-цак кретање*, као чак *неко циклично кретање* (таласање), можемо видјети како у природи – нпр. од лjeta ка зими, и обрнуто, у друштву и његовој хисторији – од једног друштвеног облика ка другому облику; и не на крају, у развиту идеја – мисли, теорија, доктрина: рецимо у књижевности од реализма ка експресионизму, у филозофији од материјализма ка идеализму – и обрнуто; у развоју економске мисли, нпр. од меркантилизма ка физиократизму, од класике ка неокласици, од кејнесијанизма ка монетаризму (неолиберализму) данас итд.

У скици:

Помјерање A_0 у A_1 значи извјесну промјену A , али не чисту и директну промјену A , него преко B_0 (као негација); пак је зато A_1 негација негације (попут синтезе), која садржи у себи и A_0 и B_0 , чак елементе B_1 (дакле, није једноставно понављање, али није такођер потпуно негирање пријашњег A_0).

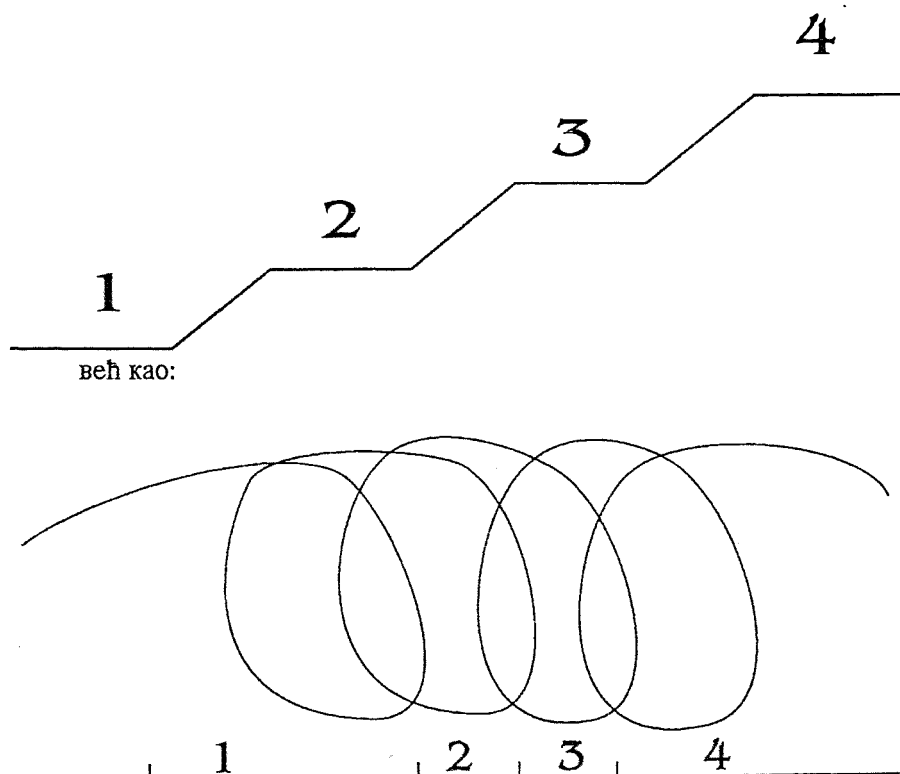

2. Морам да кажем и *други дио истине*, то је, да онако *цик-цак „помјерање”* (кретање) значи такођер двостраност кретања идеја, односно бића (преко негације негације), у двојаком смислу: 1) у сваком узастопном низу A/B , односно B/A је комбинација A и B измјењена и 2)

свака комбинација A и B , као релативна цјелина (јединство), као нови квалитет, изводи се дугорочно с измјеном доминације A над B у доминацију B над A , иако у једној и другој комбинацији ни A ни B нису једнаки.

Све што смо до сада казали упућује нас бар полазно на слиједећи закључак: 1) да развитак робне (тржишне) привреде (R), као специфичног начина привређивања због постизања што боље прометне вриједности (дохотка, профита) није једноставно линеаран развој од ембриона до данас, него цик-цак кретање, преко супротности, преко противкатогаорија; преко нетржишне, натуралне привреде (N) – као начина привређивања због употребне вриједности за „заједничког“ човјека, за неку друштвену заједницу који може чак привремено да превладаује, иако само као дио укупног бића укупног кретања, у облику одређених особина итд; и 2) да кретање (развој) тржишне (робне) привреде (R) није једноставно детерминиран процес, од нижих ка вишим облицима, него с одређеним цезурама, релативним понављањима, као спирални сноп системског „грчења“ („сажимања“) једног дијела – облика (система) привређивања и „растежања“ другог дијела – облика (система) привређивања, са једном генералном резултантом општег раста и развоја.

Дакле не као:

Можемо теоретски да кажемо да се кроз ове фазе Сциле и Харибде заправо догађа један дугачак и мукотрпан развитак човјека из барбарства и нижих цивилизација ка пунијој, свестранијој цивилизацији, односно, из једне тотемске врсте „заједничког бића” (из грубог тотемског, тоталног заједништва) у једну синтезу бића-човјека као личности, преко свјесног стварања неких људских асоцијација са пунијом квалитетом живота људи.

Наравно да је то један закључак хуманистичке теоријске мисли. Може равноправно тој теорији да постоји једна друга, рецимо теорија да ће човјек „сагорјети” у међусобним ратовима, или у једном барбарству, или да ће се самоуништити с општом дегенерацијом „због сувише брзог напријетка”, што није предмет ове расправе.

Б. Разрађивање нашег става о развоју робне (тржишне) привреде на основу дијалектичког посматрања њезиног историјског кретања – Конкретно дијалектичко посматрати историјски развој робне (тржишне) привреде, значи:

1) да је у почетку људског рода постојала једна родовна, „тотемска” врста људи – човјека као „заједнички (колективни) човјек”, сасвим апсорбован у родовну заједницу, односно, касније, у руралну заједницу; да се већ тада испољавају неке основне (биолошке) потребе човјека на индивидуални (чак егостични) начин (као групни, колективни егоизам). Због немоћи пред природним снагама човјек је принуђен да „робује” заједништву или заједници која га једина штити од опасности од природе или других људских заједница.

2) да се први егоистичко-приватистички облик робне привреде, најприје као примитивна трампа, тако рећи појављује са првим истинским привређивањем, када постаје родовни човјек а) „свјестан” да не може једино сабирањем плода помоћу плијена прибављати средства за (бољи) живот и б) „свјестан” ријеткости добара и (релативне) могућности побољшања супституције, те алтернативне комбинације ријетких економских ресурса на основу подјеле рада и функција, с обзиром на његову тежњу за што бољим задовољавањем његових потреба. Једино је на тај начин „човјек” био у стању да задовољи своје растуће потребе. Са увећањем обима производње (на основу увећане производности рада), са производњом нових производа те преко развијања робне размјене, дакле преко развијања институција робне привреде. То је смањило доминацију натуралног облика привређивања, мада се није до данас могао развити ниједан робни облик као једини облик, из двају разлога: а) јер је један као други облик приређивања везиван на такозвану дуалност човјека (о чему ћемо нешто више касније говорити); б) пошто се је како један тако и други облик усавршавао, нарочито са развојем знања (науке), и 3) да треба развитак робне привреде у сукобу са неробном приредом посматрати

такође као процес, зависан од оформљења човјека све више као социјалног бића (и са тиме оформљења друштва), преко двеју функција (опет дијалектички везиване): као привредна и као непривредна функција – етничка, социјална, политичка, културна, државно-управна итд. функција – дакле, опет у смислу развитка човјека као двојаког бића. Наравно не у подједнакој мјери и у истом правцу у свим дијеловима свијета.

Када кажем да се кроз историју одржао како један, тако и други облик привређивања, сада са „грчењем” (контракцијом) једног облика, онда са „ширењем” (експанзијом) другог облика, мислим на једну релативну констатацију или детерминанту, која је онакву дијалектику подржавала, то јест, да тако кажем, *генетичка закодираност дуополности човјекове природе, односно двојаке особине (карактеристике) човјека као homo sapiens*.

2. Све то што смо казали до сада био је заправо наш прилог развоју методе начина формирања и кретања друштва (а унутар њега - привреде).

У својој даљој анализи сусрећемо се са *три нова питања*: 1) чиме је овакво цик-цак кретање друштва и привреде увјетовано и/или лимитирано, да ли постоји „нека” детерминанта или нека „константа”, на основу или у оквиру које се изводи историјски процес: више или мање као тенденција ка економско пондерисаному друштву, и обрнуто, више акцентирано као политичко, социјално, културно итд. друштво; зашто је друштво више или мање оријентирано ка превладавајућем робноновчаном, односно тржишном облику и, обрнуто, оријентирано више или мање ка нетржишном облику; уже ка слободном тржишту или, обрнуто, ка више регулисаном тржишту итд; 2) што је основни узрок, односно који су узроци за промјене у већ формираном друштву (привреди), конкретно данас и 3) да ли постоји или не постоји на крају ипак једна универзална тенденција, по којој би се развијали сви системи, рецимо некако у правцу све више развијене рационално уређене робне (тржишне) привреде (без обзира како њу конкретно зовемо).

Ад 1) *На прво питање* наш одговор је – да изводимо овакав закључак из *социопсихоантропологије* човјека, као развојног (генеричког) бића посебне врсте.

Човјек је наиме, као свако биће, дијалектично јединство дијелова (супротности), то јест, као човјек, са различитим особинама (карактеристикама) и вриједностима, односно функцијама, које можемо „књиговодски” да забележимо као двостране (двополне). Дакле:

са једне стране као:

– индивидуалистичко, такође хедонско-материјалистичко, чак егоистичко-утилитаристичко биће,

– са дјеловањем примарно у корист задовољавања својих потреба, у интересу „ја”, моје предности, моћи, такође валсти (доминације),

– са тежњом ка што већој независности појединца, ка предностима најспособнијих појединаца, ка слободној утакмици, итд.

са посљедицама:

– образовање заједнице-друштва као више сталешко, класно итд. сегментирано и плуралистичко, либералистично уређено друштво, без јаке интегрираности, без јаког уважавања неких заједничких вриједности, интереса, итд.,

– са превладавајућом либералистичком, индивидуалистичком социјалном филозофијом.

са друге стране као:

– (групно, колективно) заједничко (у одређеном смислу социјално) солидарносно-културно биће,

– са дјеловањем примарно у користи задовољавања заједничких потреба,

– са тежњом ка већој интегритетности, организованости итд. заједнице-друштва, ка афирмацији заједнице, којој појединац припада, ка снажнијој функцији органа заједнице-друштва итд.

са посљедицама:

– образовање заједнице-друштва као више хомогенизирано, интегрирано друштво, са више уважавања заједничких, обично институционализованих вриједности-интереса, заједничких задовољавања потреба итд.,

– са превладавајућом (групно, национално) колективно-солидарносном социјалном филозофијом, било асоцијативног, национално патриотског (етатистичког), било религиозног типа.

На основу тих особина – вриједности дуални „човјек” (као типично, већинско биће) развија своје различите активности *дијакхронно*, сада више, у правцу ка једној особини, односно вриједности, онда више, у правцу неке друге, супротне особине – вриједности, које се агрегатно формирају као диференциране (привредне, политичке итд.) тенденције. А *синхронно*, пошто има људи са различитим особинама, односно вриједностима, ствара се један друштвени (институционални) систем сила и противсила, као систем допуњавања и борбе супротности, који дјелује по векторском принципу, што даје друштву потисну снагу за активности и за уравнотежење дјелатности, са чиме систем усмјерава правац развоја друштвеног облика као дијалектично јединство „превладавајућих” сила и „подређених” противсила.

Ако сада „комбинирамо” леву и десну страну особина (вриједности), можемо врло упрошћено израдити двоје супротних (чистих) облика (система) привреде, односно друштва – рецимо „Л” (индивидуалистично базирано) и „К” (колективистично или заједничко базирано), између којих се формирају мјешовита друштва појединачних земаља. Са становишта *читаваог свијета* долазимо на тај начин до следећих двеју супротних комбинација:

у једном дијелу свијета, у неким земљама – сада:

више економско-материјалистичко и егоистичко оријентирано друштво, са развијеним тржишним-конкурентским обликом привреде,

на основу превладавајућих вриједности (особина) типа „Г”.

у другом дијелу свијета, у другим земљама – онда:

више колективистично, до неке мјере социјално оријентирано друштво,

са мање развијеном тржишном привредом, која је више друштвено (државно) регулирана,

на основу превладавајућих вриједности (особина) типа „К”.

Као *хисторијска чињеница* показало се такође да свака крајност, да развијање неког система (поретка привреде - друштва иза оптималне тачке „мјешовитог” система, превише као крајњи „Г” систем доводи до све више социјално конфликтног, дезинтегрираног друштва, на крају до тенденције ка насилној промјени система ка више „К” типу; док свака крајност развоја система са превладавајућим „К” типом неизбежно до све више централистично, аутократско (тоталитарно) уређеног друштва, са тенденцијом ка насилној промјени ка (више) „Г” типу система.

Овај тако рећи аксиом важи и за привреду и њезину уређеност: или као сувише приватистично, тржишно конкурентско уређено или сувише колективистично и централистично уређено.

Детаљније образлажемо *тај процес овако*: Човјек, оvdје, сада (као просјек масе) могао би се екстремно понашати, да упрошћено кажемо, само са *A* или *B* особинама. Али, пошто је развој, „негација негације” или синтеза, дакле садржи и *A* и *B*, (или конкретније „Г” и „К”) развој се оптимално не би смео дешавати иза неког оптимума, у једну крајност. Због принципа инерције развој се, ипак, стварно дешава, (за неко вријеме) такође иза оптималне тачке, рећемо више, ближе, екстремније ка *B*, с обзиром на ранију фазу, са „сувише” *A* особина. Расте борба супротности између *A* и *B*, са јачањем моћи опет – преновљених *A* снага, због дозрелости (досадашњег превладавања) система са *B* полом. Долази вријеме „повратне тачке” уређења – система.

Рецимо, како сам већ констатирао, умјесто сувише интегрираног, интервентног итд. система рађа се нови либералнији, рецимо слободнији тржишни итд. систем, свакако још увијек у складу са даљном подељеношћу свјета итд., те унутар (постојеће или нове) превладавајуће хисторијске техничко-производне функције (2).

(2) – Онаква књиговодска класификација особина људи, а онда и на њиховој основи „образованих” система, не треба никако разумјети као подјелу људских особина и система на „добро” и „зло”, на „прогресивно” и „конзервативно” итд. На крају нас не воде никакви идеолошки или етички постулати или предрасуде у откривању објективне (научне) истине. Нас интересују логички, објективни историјски процеси да бисмо пронашли што више сазнања за употпуњавање живота, какав је, а не за његово вештачко трансформирање у „бољи живот”. То је порука економиста-аналитичара, а не његов лични поглед на свијет, на развитак друштва, или његово лично мишљење о „идеалном”, „праведном” итд., друштву.

Да видимо конкретно, како се дешавају (су се дешавале) промјене, ако уводимо *вријеме (историју)*:

У првом инфантилном стадију друштва ово има претежно особине K , као K_0 , то јест као превладавајуће колективизовано, натурализовано друштво; као више примитивна, колективно-солидарносна заједница због немоћи човјека-појединца пред природним снагама. У том бићу су заправо особине I , као I_0 , у виду прије свега нагонског изражавања егоистичких-приватистичких тенденција са превладавајућим особинама K_0 , што даје друштву одређени печат родовног колективизма.

Са временом долази до диференцијације како родовних заједница тако породица и појединаца на основу природних и стичаних способности, на основу друштвене подјеле рада и функција у заједници, производности и снажљивости, и са тиме до диференцијације иметка, моћи и власти. Јаче, отвореније, масовније се испољавају човјекове особине I у сравњењу са до тада превладавајућим особинама K , што тражи њихово прилагођавање новом стању, новој комбинацији (I/K).

Дакле, једне те исте базне (грађевинске) особине човјека A и B односно I и K (као вриједности) мјењају се по јачини, и са тиме по унутарњој међусобној релацији (пропорцу), што проузрокује нову комбинацију – нови тип (облик) друштва.

„Законитост” очувања човјека као двостраног бића стара се да се ниједан облик друштва не може развити до те мјере и заувјек, да би угрозио саму ову дуалност човјека као „*specie sui generis*”.

Дакле, да кажем опћенито: постоји свуда, у материјалном и нематеријалном свијету један универзалан закон (сила) релативне, динамичне структурне равнотеже с обзиром на дијалектичну двополност свијета (A и B), мора да постоји и A и B – као дјеломична (под)свијета. Ако једно друштво, односно једна генерација пристаје више на особине, рецимо A , чак у екстрему, онда се закон уравнотеженог развоја „постара” да се у другом друштву или код друге генерације или у другом вријемени уважавају више особине B , иако ниједно друштво, а камоли читаво човјечанство, не постоји без једних и других особина.

Другим речима и конкретније, робни, односно тржишни систем је природно-историјски вид (облик) система у оквиру развојне борбе супротности, прије свега развијене на основу превладавајућих људских особина, са уграђеним категоријама, као што су индивидуалност, самозаинтересираност, самокреативност, самодјелатност, самоодговорност за активности итд., са уграђеним економским објективним контролним системом стимула и дестимула (награде и казне), функционирајући на бази спонтане конкурентске диференцијације и селекције партнера система.

Из нашег општег постулата дијалектичког јединства супротности наравно слиједи да се никакво друштво не може формирати само и за увијек као једнострано (поларно) системско уређено друштво, или као потпуно тржишно друштво или као потпуно нетржишно друштво, јер би то значило или потпуно индивидуалистичко-конфликтно друштво или потпуно колективизовано („умируљено“) друштво, а као такво не би могло да постоји. Дакле, свако друштво мора имати у себи и супротни систем, рецимо као систем допуњавања, сарадње, усаглашености и као систем критике, контроле итд., иако за одређено вријеме као подређени систем. Значи, да се сваки комплексан систем друштва састоји бар из два дијела (система); човјек као човјек не може да постоји као реално биће без супротних особина (иако не подједнако распоређене међу људима) (3).

1) Погријешно је зато, како неки раде, појам *натурална (неробна) привреда* (у ширем смислу) *изједначавати само са примитивном аутаркичном производњом*, чак без неке друштвене подјеле рада, без било какве самосталности привредних ћелија, чак без неког заједничког именитеља вриједности итд. Ја сувремени концепт натуралне (неробне) привреде разумјем као неко такође више социјално, хумано, научно организовано привређивање, са директним произвођењем добара за задовољавање аутентичних људских, односно друштвених потреба, на основу њихове употребне вриједности, свдећи све негативне екстерналије привређивања на најмањи обим. Јасно да је онакав систем – као свеобухватни систем – само идејни (теоретски) и „идеални“ конструкт (модел). Парцијално он постоји данас у већ ембрионалном виду тзв. јавног, задружног сектора, непрофитног итд., сектора, нарочито у сфери тзв. „производње“ друштвених (јавних) услуга (добара).

2) Погријешно је дакле не разумјети систем привређивања као рефлекс трајне дуалности друштва, прије свега с интеракцијом две дјелатности – привредне и непривредне, што конкретно значи, да се човјек као колективно-социјално биће потврђује у првом плану у непривредном систему односа и дјелатности, што се онда такођер рефлектује у привредној сфери дјелатности, која се примарно ипак проводи на основу *А* човјекових особина.

У језику структуралиста казали бисмо да човјек као колективно-социјално политичко, идеолошко, културно, такође етничко итд. биће доминира над обликом привређивања, док као индивидуално економско биће непосредно детерминира само привређивање. У том смислу да се не може формирати његова свјест потпуно слободно.

(3) – Због тога у економији нема универзалних, трајних система, нема неких ригидних закона, неких апсолутних или потпуно константних вриједности него релативне вриједности, процесе, тенденције, у овисности од..., аналитичко говорећи – „са једне стране... са друге стране пак...“.

На основу свега казаног слиједи *ови закључци – тезе:*

– нема једне опћените, универзалне линеарне историјске тенденције ка претварању потпуно натуралних облика привреде у потпуно развијене робне или тржишне привреде, или обрнуто; развој представља диверзифицирану негацију негације;

– процес трансформације ка све развијенијем робном облику привреде се проводи циклично ритмично – амплитудно, уједно са развијањем такође неробног карактера (система) привреде (друштва), свакако новог типа;

– свако историјско привремено испољавање јаче тенденције ка било тржишној или нетржишној привреди значи уједно њезину измјену у не – исту робну или у не – исту неробну привреду;

– сувремена хисторијска тенденција ка више развијеној робној привреди има у језгру генетичко зарођено такође тенденцију ка (ре)капитализацији привреде односно друштва, и обрнуто, тенденција развијања неробне (нетржишне) привреде има у себи тенденцију колективизације, у неку руку и социјализације привреде и друштва (то је врло значајни закључак).

Разлика између ове – моје теорије и рецимо теорије америчког психолога А. Маслова јесте у томе да он проматра развитак човјека према пет типова потреба, сматрајући да су за човјека најприје најважније основне биолошке потребе, а на крају, кад задовољи све четири потребе настаје последња (пета) потреба по самоактуализацији. Ја онакву – као неку заувјек дату схему хијерархије потреба не познајем, сматрајући да потребе свих нивоа детерминирају и сувременог човјека као цјелину, а да се све оне на неки начин развијају и допуњавају; једино различито на различитим нивоима развитака.

Друго што сам хтео да кажем јесте да развитак облика привређивања – као више робно, односно тржишно па опет више неробно односно нетржишно, треба посматрати – по мојој тези – унутар релација циклично спиралног „кретања” човјека, односно друштва, између *A* и *B*. У том смислу тзв. технички набој за „ново”, за преокрет постоји само као могућност, а не као већ точно одређење преокрета што тврди технички детерминизам.

На тај начин, по нашем мишљењу, све су човјекове особине (потребе) заправо антрополошки постојеће већ као ембриони од почетка човјековог постојања. Једино да човјек није био њих подједнако свјестан и да их није могао све подједнако развити.

Ad 2) Што се односи на измјену појединог (превладавајућег) облика привреде и (друштва) треба споменути бар два значајна фактора за измјену; први фактор: (претходна) измјена технике, технологије, организације итд. производње, односно привреде те са тиме промјењена техника (начин, стил) живота људи, све као резултат развита науке и знања; други фактор: промјена система вриједности или

вриједносног система људи (везиваног такође на измјену генерација), којима више не одговарају постојеће институције (институционални систем).

А за промјену вриједносног система образложење је опет једноставно: поред промјена генерација, треба да знамо да је све у свијету подвргнуто „зубу вријемена“, дакле старењу; конкретно, институције датог (превладавајућег) система немају више стимулативне (погонске) снаге; људи се преусмјеравају ка свежијим, (не сасвим) новим идејама па онда и вриједностима, на којима „би требало“ темељити друштво. Ка тому треба додати још грешке до сада водеће политичке снаге, на које су људи све осјетљивији и које их одвраћају од система вриједности, које нека, до тада руководећа, политичка снага представља.

Другом речју, превладавајући систем сувише развија, акцентира особине, назовимо их $A(B)$, а не $B(A)$, због чега се руши нека равнотежа између A и B особина (вриједности) у човјеку, и са тиме унутар друштва. Реч је о предјелној „природној“ хисторијској граници, која мора да постоји између особина (вриједности) оба типа да постоји човјек (4) (заједница, друштво).

Конкретно, када неки систем фаворизира особине колективног, сувише социјалног итд. човјека и ограничује, занемарује особине (и аспирације) човјекове индивидуалне слободе, приватности итд., тада се све више људи почиње да одвраћа од тог система.

Томе факторе можемо као ситуацијски фактор додати још кумулирање проблема и конфликта у појединој земљи и њихов нужан правац рјешавања. Рецимо, ако су докази да је недовољна тржишност система привреде узрок лошим привредним резултатима, онда ће људи мјењати свој став до система; све више људи оријентираће се ка јачању тржишних облика и тиме такођер повезано ка мијењању политичког система, чак државног уређења.

Ако конкретизирамо ову мисао на данашње прилике, треба да знамо да долази до *јачања новог информатизираниог као новог социјално-комуникационог итд. тржишног система због развоја нове информационо-комуникационе технологије*, што омогућава један више рационалан и стимулативан и демократичан систем одлучивања, директног повезивања потрошача, штедиша и подузећа; један више ефикасан, плуралистичан систем привреде, који се било по одлукама, по понашању, реакцијама итд. *већ битно разликује од тржишног система XIX стољећа*. Овакав систем задржава, односно садржава још увијек довољно или чак више стимула и конкуренције за инвентивне и иновативне процесе који су тако значајни за развој сваке сувремене прив-

(4) – Могли бисмо симболички да кажемо да је човјек са једне стране увијек био неки (тржишни) „*homo oeconomicus*“ („капиталиста“), ако не стварно бар потенцијално, у смислу његове природне тежње по неком иметку (имовини), као материјализацији његових индивидуалистичких тежњи.

реде (како у дубину, тако и у ширину); а уједно са новом комуникационо-информационом, односно регулационом микро и макротехнологијом (знањем) омогућава већ *ex ante* усклађивање понуде и потражње како у глобалу (на „националном” нивоу), тако и на микронивоима.

Онаква теорија од нарочитог је значаја за објашњење развита досадашњих бирократских (етатистичких) колективистичких система, који су покушали у једнопартијском настојању (по Марковим завјетима) за већом „социјалном правдом” (на бази рада) те са планским народнопривредним (државним) билансирањем и контролирањем да исправе неке грешке, прије свега ранијег, класичног *laissez-faire* капитализма, али су уједно угушили све битне изворе самоиницијативе, стимуланса за инвентивну, иновативну, економизирајућу итд. дјелатност индивидуа и група, укидајући на тај начин пословно-подузетничку слободу, механизам конкуренције, и тржишне цијене, као најједноставније, објективне параметре за рационалне децентрализоване алокационе одлуке.

Поред тога треба да нагласим да смо данас сведоци, нарочито у тзв. бирократско колективистичким, етатистичким државама, јаким покрета за већом слободом, демократијом, за постојањем изједначених личних права човјека од стране једне цивилне и цивилизоване правне, демократске државе. Што у вези с нашим питањем значи јак притисак на развијање привреде као тржишне, јер она у садашњим увјетима технике, технологије, науке једина може да омогући у највећој мјери директни утицај грађана и као потрошача и као радника и као привредника и као штедиша на све економске одлуке: у погледу производње, инвестирања, производне оријентације, расподеле итд., са чиме, не да се само јача демократија с економске стране, него и економска рационалност (види нашу тезу о паралелограму сила као демократском и рационалном начину развоја).

Нужну диференцијацију (чак у виду социјалне неправде итд.), коју неминовно производи тржишни систем (и као рационалан селективан систем) можемо посматрати и кориговати на два начина: 1) због веће ефикасности систем може да компензира раслојавање становништва на богате и релативно сиромашније са самом бољом опсрбом свих грађана добрима, са увећаним друштвеним продуктом и стандардом, што опет, бар потенцијално омогућава веће изједначавање доходака итд., 2) са јачањем тзв. „сила противпритиска”, рецимо синдиката, политичких покрета и странака и других сегмената, директно на привредни сегмент или индиректно на друштво (државу), да се доносе мјере за ублажавање социјалних и других неправди, свакако не у идеалном, социјалистичком смислу.

Ad 3) На површини и за данашње вријеме можемо примити тезу да се (тржишна) робна привреда у различитим варијантама проширује на читав свијет, такође због тога што су привреде са бирократско колективистичком (нетржишном) системом упале у дубоку раз-

војну кризу односно њихов систем је пред пропашћу. Ако, пак, приступимо ка тој појави научно, са дубљим рашчлањивањем процеса и сравнимо садашњи, развијени тржишни облик привреде са неким пријашњем, показат ће се нама да тај процес нове „маркетизације”, „рекомерцијализације” или „релиберализације” привреде, начина привређивања, крије испод површине велике, дубоке и далекосежније трансформационе процесе, развијајући класичну тржишно-конкурентску привреду XIX стољећа у неки нови тип плуралистичко (више демократско) уређене привреде, на основу нових научних достигнућа и метода, у неки нови високо технологизирани-информатизовани (*ex ante* регулисани-кибернетизирани) итд., тип тржишног система, такођер са новим, више и боље интегрираним социјалним системом, који је и бит ће све мање сличан тржишном систему XIX стољећа, чак систему пред други свјетски рат (о чему сам већ говорио); да је заправо сада тзв. „западно” друштво, којег статистика ОУН региструје као „развијена тржишна привреда”, на челу ове промјене у другачији, употпуњени тржишни систем, да се, пак, све привреде са тзв. бирократско-колективистичким планским системом, са досада врло примитивним, административним, бирократско интегрираним управљањем, налазе пред великом трансформацијом у развијенију, више тржишну привреду, чак више сличну западној тржишној привреди, наравно на неком нижем ступњу развитка, мада ће привреде ових земаља бити практично још дуго у невољи, јер развој (постојање) једног система привреде више од 40 година, ма како он био неефикасан и недемократичан, није могуће трансформирати преко ноћи, само са промјенама политичког система.

Све што смо овдје казали наравно важи бар генерално и за реформу југословенске привреде, односно друштва.

(Примљено 1.04.1990.)

dr France Černe,
Professor of the Faculty of Economics in Ljubljana

AN ATTEMPT OF NEW THEORETICAL-HISTORICAL EXPOSITION OF DEVELOPMENT AND EXISTENCE OF COMMODITY RELATIONSHIP IN THE MARKET ECONOMY

Summary

The subject matter treated is the relationship between the market and natural forms of doing business, viewed through finding relevance between the rules of dialectical development and historical movement of market relations. The analysis of dialectical

thinking and empirical activities shows that there are no pure forms and substances, which is also valid for the area of relations of market and natural components in the sphere of doing business. The same ground is used also for the conclusion regarding the directions and methods of reform of Yugoslav economy and Yugoslav society.

Key words: Market economy. – Natural economy. – Dialectics of movement. – Social development.

*dr France Černe,
Professeur à la Faculté économique de Ljubljana*

TENTATIVE D'UNE NOUVELLE EXPLICATION THÉORIQUE ET HISTORIQUE DU DÉVELOPPEMENT ET DE L'EXISTENCE DE LA FORME MARCHANDE, C'EST-À-DIRE DE MARCHÉ DE L'ÉCONOMIE

Résumé

L'auteur examine le rapport entre le mode de marché et le mode naturel d'économie sur la base des tentatives de lier les règles du développement dialectique à l'évolution historique des rapports de marche. Il constate, tout d'abord au niveau de la pensée dialectique et ensuite au niveau des courants empiriques, l'absence des formes et des contenus purs, pour transférer ensuite cette conclusion au domaine des rapports de la composante de marché et de la composante naturelle dans l'économie. Partant de ce point de vue, l'auteur aboutit à la conclusion sur les directions et les méthodes de la réforme de l'économie et de la société yougoslaves.

Mots clé: Economie de marché. – Economie naturelle. – Dialectique de l'évolution. – Développement social.